

FAZLUR RAHMAN VE BİR KİTABI ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Yard.Doç.Dr.A.Bülent BALOĞLU - Arş.Gör.Adil ÇİFTÇİ

Fazlur Rahman, *Health and Medicine in the Islamic Tradition: Change and Identity*, (İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp: Değişim ve Kimlik), New York, The Crossroad Publishing Company, 1987, 149 sayfa.

Pakistan'lı İslâm âlimi Fazlur Rahman (1919-1988) İslâm ilimlerinin her sahasında yazabilen, yazdığı kadar da bunu başarıyla yapabilen ender şahsiyetlerden birisidir. Özellikle müslümanların bugün karşılaştıkları meselelerle ilgilenmeyi ve bunlara çözüm önermeyi kendisine hedef seçen Fazlur Rahman, bunu yaparken, İslâm ilimlerinin geçmişten günümüze kadar olan tarihi seyirlerini sıkı bir tahlile tabi tutmaktadır. Kur'an'ı kendi ilmi kapasitesiyle yeniden keşfetmeye, Kur'an ve sünnetin hükümlerini anlamaya, yeniden-anlamaya ve yorumlamaya gayret sarfeden Fazlur Rahman'a bu anlamda bir "yenilikçi", "yeniden inşacı" veya ülkemizde olumsuz bir çağrışıma sahip bir tabirle, "modernist" diyebiliriz. İşte tahlilini yapmaya çalışacağımız Fazlur Rahman'ın söz konusu eseri de, ileride göreceğimiz üzere, bu çabalardan biri olup, özellikle İslâm'ın ve müslümanların tıp sahasında karşılaştıkları çağdaş problemlere İslâm dünyası için yenilik sayabileceğimiz çözümler önermektedir. Yenilik "sayabileceğimiz" diyoruz, zira Fazlur Rahman kendi savunduğu bir çok fikrin aslında Kur'an ve sahih hadislere dayanmakla kalmayıp, "gelenekte"

de mevcut olduğunu, ancak "kendi geleneklerini dahi bilmedikleri için" bazı müslümanların sağduyusal bir şekilde farklı gördükleri her görüşü "İslâmı Batı'ya satan" birinin "uydurmaları" olarak telakki ettiklerini söylemektedir.

İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp'in konu başlıkları şunlardır:

İslam'a Tarihî Bir Giriş

1- İslâm Dünya Görüşünde Sağlık ve Hastalık

2- Tıbbın Dînî Değeri

3- Nebevî Tıp

4- Tıbbî Bakım

5- Tıp Ahlâkı

6- Pasajlar

Epilogue (İlave)

Yazar, eserin esas hedefinin İslâm'da tıbbın tarihini ortaya koymak olmayıp, hastalık, sağlık, ızdırap ve kader gibi temel kavramların müslümanlarca nasıl anlaşıldığını izaha çalışarak, İslâm'ın ruhî, aklî ve fizikî sağlığa nasıl bir değer verdiğini ve bu sağlığı korumak için müslümanlara ne gibi tavsiyelerde bulunduğunu ortaya koymak olduğunu ifade etmektedir (s. XIII). Yazarın da belirttiği gibi, konuya bu şekilde sistematik olarak daha önce yaklaşılmamıştır. Dolayısıyla, eser, her şeyden evvel bu özelliği ile özgünlük taşımaktadır.

Bu çerçevede, Fazlur Rahman, evvela İslâm'ın tarihî seyri hakkında, diğer yazılarından aşına olduğumuz fikirlerini serdederek, dikkate aldığı okuyucu kitlesi için İslâm hakkında özet bir bilgi verir. Bu da tartışılacak konu için iyi bir zemin oluşturur.

Eserin birinci bölümünde, İslâm'ın dünya görüşünü ortaya koymak bâbından, Kur'an'da Allah, tabiat, insan konularını ve bunların birbirleriyle ilişkilerini ele alıp, sağlık ve hastalığın bu dünya görüşü içindeki yerini tartışır. Fazlur Rahman bu bağlamda kendisinin, belki de özgün fikirlerinden birisi olan, "Allah" görüşünü tekrar eder. Onun diğer

eserlerinden de faydalanarak şunu söyleyebiliriz: Kur'an, Allah'ın sadece kendisini anlatmak için Peygamberine vahyettiği bir kitap değildir. Yani, o, Allah'ın "otobiyografisi" değildir. Bilâkis Kur'an'ın Allah'ı da insanda pasif bir hayranlık veya vecd uyandıran değil, insanı harekete, mücadeleye yani "iyiliği emredip, kötülükten sakınmaya ve sakındırmaya" davet ve icbar eden bir varlıktır. O, sadece bir spekülasyon konusu veya istidlâl yoluyla varılacak bir varlık da değildir. Felsefeciler birinci hatayı, kelâmcılar ikinci hatayı işlemişlerdir. Özellikle felsefecilerde Allah dünyayı yöneten değil, onu açıklayan bir "prensib" haline gelmiş idi. Halbuki, İbn-i Teymiye'nin açık bir şekilde ifade ettiği gibi, "'O, konuşur ve fiillerde bulunur" (bkz. Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 41 vd.) Tabiatıyla böyle bir Allah, Fazlur Rahman'a göre tarihe, yani toplumlara, müdahalede bulunur. Bu sebeptendir ki, Kur'an'ın gayesi "Allah'ın koyduğu kurallar çerçevesinde ahlakî bir toplum oluşturmak"tır. Böyle bir vahyin ilk geldiğinde karşılaştığı ve çözmeye çalıştığı problemler çok-tanrıcılık, iktisadî-sosyal eşitsizlik ve cinsler arası eşitsizlik idi. Fazlur Rahman, bugün de, şu veya bu şekilde, bu problemlerin kendisini gösterdiği kanaatinde olup, Kur'an'ın Allah'ının müslümanları bu problemlere karşı çıkmaya zorlayan bir kuvvet olması gerektiğini söyler. *İslam ve Çağdaşlık* (s. 287)'ta dediği gibi, insanın hiç bir problemine cevap vermeyen bir varlık olan ve nihayetinde Batı'da öldüğü ilan edilen Tanrı değildir. Bu sebeple, Kur'an'ın nihaî hedefinin "tek Allah, tek insanlık" olduğunu söylemektedir (s. 13). Tabiatın, iyi amaçlar için kullanılmak şartıyla, insanlığın hizmetine ve faydasına sunulduğunu, ancak tabiattan faydalanırken onun içinde kaybolmamak gerektiğini, eğer böyle olursa insanların hem "kendi benliklerini hem de Allah'ı kaybedecekleri" uyarısını yapmaktadır (s. 12). Yazarın bundan kasdı -yine diğer eserlerinden faydalanarak diyebiliriz ki- insanın bilgisini hayata ve geniş anlamda tabiata uygulaması demek olan teknolojinin insanı Aşkın Varlığa yabancılaşacak kadar miyop hale getirmemesi ve sadece şu gördüğümüz dünya ile ilgilenip Öbür Tarafı (ahiret) unutturmamasıdır. Bu noktada, Fazlur Rahman, Kur'an'da en çok *iman*, *islâm* ve *takvâ* kelimeleri üzerinde durulduğunu, bunların İslâm'ın anahtar ahlâkî kavramları olduğunu

söyleyerek, temelde, "insanın kendisini bizzat kendi şahsından veya dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı koruması, ve kendisini Allah'ın kanununa teslim etmesi, güç ve potansiyelini Allah yolunda harcaması ve böylece şahsiyetinin bütünlüğünü muhafaza etmesi" anlamına geldiğini ifade eder. (s. 13; ayrıca bkz. "Some Key Ethical Concepts of the Qur'an" *Journal of Religious Ethics II* (1983): s. 170-185). Zira, Allah'ı unutan kendisini de unuttur ve kişiliği parçalanır: "Allah'ı unutup, Allah'ın da kendilerini kendilerine unutturduklarından olmayın." (*Haşr*: 19).

Fazlur Rahman bu tartışmalardan yola çıkarak; tek, yüce ve kudretli bir Allah'a imanın insana ruhen ve manen destek vermesinin yanında, bir takım problemlerin ve hatta bir takım hastalıkların çözümünde ve şifasında etkili olduğunu, Allah'a iman sayesinde problem ve hastalıkların halli inancının İslâm geleneğinde önemli bir yer işgal ettiğini, İslâm tarihinden bize naklettiği örneklerle desteklemektedir. Fazlur Rahman'a göre, bu geleneksel görüşün şekillenmesinde söz sahibi unsurlar Kur'an, Sünnet ve tasavvuftur (s. 19 vd.). Özellikle tasavvufta, bir takım hastalıkların tedavisinde, tıbbî müdahalenin yanında, dua ve niyaz yoluyla tedavi yoluna gitme önemli bir yere sahiptir (s. 19 vd.).

Tıbbın dînî değerini tartışırken, hastalıklar karşısında pasif kalmayı veya ahlâken kötü durum ve şartlara rıza göstermeyi savunan hadis rivayetlerinin yanında, tamamen bunun zıddını öğütleyen hadisleri de nakleden Fazlur Rahman bu hususta şu neticeye varmaktadır: Açıkça vahim sosyal ve ahlâkî problemler karşısında pasifliği savunan rivayetlerin çoğu muhtemelen Peygambere ait değildir, zira bunlar Kur'an'ın vaz' ettiği ahlâk prensipleriyle çatışmaktadırlar; ancak Kur'an ve Peygamber tarafından üzerinde durulan bir takım anahtar mevzuların ele alınması ve yorumlanması açısından bir değere sahiptirler (s. 31).

Nebevî Tıbb'i tartışırken, bu hadisleri temel alarak yazılan bazı eserlerin, tarihî açıdan bakıldığında, daha sonraki müslümanlar tarafından körü körüne inanıldıkları ve kaynak olarak kabul edildikleri için İslâm'ın ruhuna zarar verdiklerini, pasifliği daha da yaygın hale getirdiklerini öne sürmüştür. *Nebevî Tıp* külliyyatı genelde son derece hassas ve katı, bir

anlamda sofı, kelâmcıların ve dînî şahsiyetlerin eseri olmakla birlikte, onların, tıbbî dînî akîde ve uygulamaların merkezine getirmeleri Fazlur Rahman'a göre dikkat çekicidir. Bu şahsiyetlerin eserinde haremlık selâmlık ayırımı (*purdah/perde*), müziğin yasak olması gibi mefhumların olmaması ise bizatihi dikkate değer. Fazlur Rahman'a göre, bunlar, bazı İslâm toplulukları tarafından ibdâ ve icat edilmiştir. Meselâ, haremlık selâmlık ayırımı, miladî sekizinci yüzyılda İran'ın fethi ve bura halkının Irak halkıyla kaynaşması sonucu başlamış ve ilk başlarda yüksek halk tabakasıyla sınırlı kalmıştır.

"*Tıbbî Bakım*" bölümünde ise, İslâm'da sağlık hizmetlerini yürüten başlıca kurumları kısa tarihçeleri, gelişim ve işleyiş tarzlarıyla okuyucuya sunmaktadır. Bu bağlamda Fazlur Rahman'ın zikrettiği kurumlar şunlardır: Vakıflar, hastaneler ve tıbbî klinikler. Vakıf müesseselerinin tıp alanındaki fonksiyonlarına geçmeden önce, vakıfların işleyişi ve hukuku hakkında bilgi vermeyi de ihmal etmemektedir.

İslâm'ın karakteristiği olan yardımlaşma ve kardeşlik duygusundan vakıf müessesesinin ortaya çıktığını, vakıfla ilgili hukuku tamamen müslümanların geliştirdiğini söyleyerek, vakfın kökeni hakkında W.Heffening'in ne vakıf müessesesinin ne de ona benzer bir şeyin İslâm-öncesi Cahiliye Araplarında mevcut olduğu, ancak Peygamberin ölümünden sonra hicrî birinci asırda ortaya çıktığı şeklindeki görüşüne katılmamaktadır. Fazlur Rahman'a göre, vakıf müessesesinin temeli İslâm-öncesi dönemdeki *himâ* - kabile tarafından hayvanların otlatılması için ayrılan ve hiç bir şahıs veya ailenin üzerinde hak iddia edemeyeceği arazi parçası- müessesesi ile bağlantılıdır. Bu uygulamanın ikinci halife Ömer tarafından savaş atlarının beslenmesi için tekrar tesis edildiği örneğini vererek, bu müesseselerin İslâm'daki vakfın temeline ve gelişmesine vesile olduğunu ifade etmiştir. "Ancak", diyor Fazlur Rahman, "vakıf müessesesi *zekat* ve dolayısıyla *Beytü'l-mal* müessesesinden tamamen ayrı bir olgudur" (s. 62-63).

Bu bölüm içerisinde, ayrıca, tıp eğitimi, tıbbî muayene, ruhî / manevî tıp hakkında kısa da olsa malumat vermektedir. Fazlur Rahman'a

göre ruhî / manevî tıp iki türdür: Bunlardan birincisi, hastalıkların ruhî / manevî ya da ahlâkî veya psikolojik yöntemlerle tedavi edilebileceğine olan inanç ki, buna göre, hastalık dua veya Kur'an okuma yolu ile tedavi edilebilir; ikincisi ise, hastalığa, özellikle zihinsel hastalığa veya deliliğe tabiatüstü manevî güçlerin sebep olduğuna inanmadır (s. 84). İbn-i Sinâ ve Fahreddin er-Râzi gibi doktorlar zaman zaman ruhî /manevî tedavi metotlarını uygulamışlardır. Bunun yanında, tarikat şeyhlerine de tedavi edici güç atfedilmiştir (s. 89).

"*Tıp Ahlâkî*" üzerine İslâm dünyasında bazı eserler yazılmıştır.Bu hususla ilgili ilk ve en muhtevalı eser, İshak b. Ali el-Ruhavî'nin *Edebu't-Tabîb*'idir. Fazlur Rahman'a göre, İslâm alemine bu konuda iki gelenek etkide bulunmuştur: Yunan ve İran. Yunan etkisi daha belirgin ve fazladır (s. 91).

Tıp ahlâkî çerçevesinde, meselâ, bir doktorun hastasından tedavi karşılığında herhangi bir ücret talep alamayacağı meselesi alimleri bir hayli meşgul etmiştir.Bazılarına göre, doktorların bu işten bir ücret talep etmesi doğru değildir. Fazlur Rahman ise bu hususta kendi görüşünü açıkça belirtmemekle birlikte, bazı hadislerin bunu mümkün kıldığını söylemektedir (s. 92). *Tıp ahlâkî* üzerine yazılan eserlere göre doktor faziletli, alim, ahlâklı, sabırlı, güvenilir, mesleğinde mahir olmalı ve mesleğinden dolayı asla bir kibir içerisinde olmamalıdır (s. 92-100). Fazlur Rahman, bu başlık altında, insan haysiyeti, aile ve biyolojik / tıbbî araştırmalara ait ahlâkî konuları da tartışmaktadır. Aile başlığı altında ise, çok evlilik, boşanma, evlenmeme (*celibacy*), mut'a, mihir, karı-koca ilişkisi gibi konuların yanında, kadınların dinde zayıf olduğuna dair rivayet edilen hadisi de değerlendirmektedir. Kadınların dinde zayıf olduğu hakkındaki hadisi Kur'an'ın Sûre 33, ayet 35'inin hükmünün yerle bir ettiği kanaatine varmıştır (s. 105). Biyolojik / tıbbî araştırmalara ait ahlâkî konular bölümünde de organ nakli, cesedin (kadavra) tıbbî amaçlarla incelenmesi, tüp bebek, evlat edinme, genetik iyileştirme ve hayatın uzatılması - sunî tenefüs yoluyla ölmek üzere olan birisinin bitkisel hayat metodu ile yaşatılması gibi- bugün İslâm dünyasının cevap aradığı çağdaş problemlere temas etmektedir. Örneğin, tüp bebek hususunda, herhangi bir

zina fiiline meydan vermemek için, döllerin anne ve babaya ait olması şartıyla bunun mümkün olduğunu söylemektedir (s. 106-17).

"*Pasajlar*" isimli son bölümde ise, doğum, doğum kontrolü, çocuk aldırma (kürtaj), cinsellik ve ölüm gibi günlük hayatta müslümanların zihnini meşgul eden kavramlar üzerinde durmaktadır. Doğum kontrolünün İslâm öncesinde mevcut olduğu gibi, Peygamber döneminde de mevcut olduğunu ve İslâm alimlerinin de Gazâlî başta olmak üzere genelinin bu konuya müsbet baktığını belirtmektedir. Bugün bu meselenin karşımıza aile planlaması şeklinde çıktığını, bugünün İslâm alimleri arasında iki zıt görüşün bulunduğunu, ancak hükümetlerin konuya destek verdiğini zikretmektedir. Bunun en başarılı uygulamasının da Endonezya'da görüldüğünü vurgulamaktadır. Fazlur Rahman bu gibi tıbbî müdahalelere, Allah'ın iradesine karışmak olarak değerlendirildiğinin farkındadır. "İmdi", diyor Fazlur Rahman, "Allah'ın iradesi" genellikle insan fiili tarafından müdahale edilmeyen tabii süreçler anlamına gelir". Bu meyanda Fazlur Rahman makul izahlarda bulunur (s. 107; ve ayrıca 111-129).

Bu bölümde bir alt başlık olarak işlenen *ölüm*, Fazlur Rahman'ın genel olarak İslâm'a ve onun temel kaynaklarına bakışının kendine has unsurlarından birini oluşturur ve bir nevî varoluşsal bir şekilde yorumlanır. Ölüm, bütün fiillerden bizzat kendisi sorumlu olan ve hiç bir şekilde, Hz. Peygamber de dahil, bir insanın şefaatte bulunabileceği gibi bir beklentisi Kur'anî olarak mümkün olmayan insanın hesaba çekileceği âleme geçiştir. Bu bağlamda, Fazlur Rahman'a göre, Kur'an'ın tümü, insanlarda *takvâ* adını verdiğimiz, kelime manâsı "kendini korumak" olmakla birlikte, dîni manâda, insana doğru ve yanlış birbirinden ayırma ve *kendi davranışlarını yargılama* imkânı veren derûnî bir güç olan bir "Allah şuuru" oluşturma peşindedir (s. 125-129). Ölüm kaçınılmaz olduğu için her insan böyle bir ahlâkî sorumluluğa sahip olmalı ve onu kabul etmelidir ki, -Fazlur Rahman'ın *müslim'e* verdiği manâ budur- ölüm bir "düğün gecesi" olsun.

Eser bir *epilogue*'la sona ermektedir. Burada bilhassa *zekâtın*, bir refah devletinin bütün sosyal hizmetlerini içine alacak şekilde yeniden tanzim ve vaz' edilmesini önerir ve tartışır.

SONUÇ

Bizde alışıldığı şekliyle kitap tanıtımının sınırlarını aşan ve İngilizce'de *review article* terimiyle ifade edilen bu yazımızda, Fazlur Rahman'ın daha önceki eserlerinde gördüğümüz "yeniden inşacı" veya "yenilikçi" fikirlerinin İslâm ve tıp meselesine uygulanışına şahid oluyoruz. Tarafımızdan tercüme edilmekte olan bu eserin gerçek "teknik" değerlendirmesini tıpçılarımız yapacaktır. Biz burada Fazlur Rahman'ın "İslâmî bilginin bütünlüğü" felsefesinden hareketle İslâm'ın dünya görüşü ile bilgi dalı olan tıbbı nasıl bir bütüncü yaklaşım içinde ele aldığını göstermeye çalıştık. Böyle bir yaklaşım, Fazlur Rahman'ın başka yerlerde ele aldığı bütün konuların da altını çizer. Kitabın bazı tartışmalara yol açacağı hem beklenmekte hem ümit edilmektedir. Sonuçta kazanan bilgi dünyamız olacaktır. Başta da belirttiğimiz gibi, konuya parçacı atıflarla, yani kendi bağlamlarından ve Kur'an'ın genel dünya görüşünden soyutlanan âyet ve hadislerle göndermelerde bulunarak, yaklaşan diğer eserlerden ayrılması ile bizzat eserin kendisi ilim dünyamıza büyük bir katkıdır.